

СССР

„ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, бр. 11, 1989

Статията на С. Шерлаимова „Традициите разделят и обединяват (Литературите на Централна и Югоизточна Европа във водовъртежа на историята)“ разглежда в исторически аспект някои особености на литературите на европейските страни, които след 1945 г. встъпват по социалистически път на развитие.

Въпреки че напоследък много се говори за приоритета на общочовешките ценности над класовите и груповите, на практика се наблюдава изостряне на националния въпрос във всичките му разновидности. В условията на нарастващите взаимовръзки между страните и народите все по-реално и по-осезаемо става умозрителното преди понятие „световна литература“, като същевременно все по-настойчиво изпъква проблемът за националните литератури, за литературните региони, които в своята съвкупност съставят световна литература.

В началната част на статията си С. Шерлаимова се спира на въпроса за регионите в световната литература, които стават предмет на сериозно научно обсъждане след войната, по-точно през 60-те години. Въпросът за литературните региони е поставян многократно на международните конгреси на славистите, на конгресите на Международната асоциация за сравнително литературознание, където се обсъждат различни принципи на деление на световната литературна карта на региони.

Традиционно може да се смята обединението на литературите по езиковия принцип (славянски, англоезични, романски и др.) и по географска близост (скандинавски литератури, балкански литератури и т. н.). По отношение на предшествуващите епохи се прилага и конфесионалният (верският) принцип: литература на католическите страни, на православния свят, на мюсюлманския изток и пр. Една и съща литература в зависимост от това, какъв принцип се прилага към нея, може да бъде отнесена към различни региони или групи. Например румънската литература според езиковия принцип принадлежи към романските литератури, според географския — към балканските, а според верския — към литературите на православния свят.

Понятията регион и зона са подвижни понятия, те са подложени на исторически промени — може да се промени съставът на зоната или на региона. Въпросът за литературните региони не е елементарен и научно безобиден — от неговото решение зависи схващането на понятието „световна литература“. Литературните региони стават дори аргу-

мент на политически спорове и често разногласията възникват именно по повод литературите на съвременните европейски социалистически страни.

Новите литератури на социалистическите страни в Европа след 1945 г. не започват от нулата; не от нулата започва и процесът на сближение на различните национални литератури на тези страни. Въпреки че не може да се говори за фатална предопределеност на настоящето от миналото, много в съвременните литератури на социалистическите страни от интересувания ни регион може да се разбере само през призмата на тяхната предшествуваша история. Върху тези литератури са отразени ясно превратностите на борбата на народите за свое национално съществуване, за съхранение на националния им език и култура. Една част от народите се борят против експанзията на Османската империя от юг, а друга част — срещу домогванията към германизация на многонационалната държавна формация — Австрийската, а впоследствие — Австро-Унгарската империя. Изключение прави само литературата на ГДР, която се формира в рамките на създадената след Втората световна война социалистическа немска държава.

Държавните формации — пише С. Шерлаимова — върху територията, засмана сега от европейските социалистически страни, са се появили твърде рано. В VII век се появяват Първото българско царство и държавата Само, в IX век съществува вече Великоморавската държава, в края на X век се създава Полската държава, в 1000-ата година — кралство Унгария. Но в края на XIV в. значителна част от южнославянските земи е завладяна от султанска Турция. В XVII в. под властта на Османската империя се оказват и земите на Унгария и Румъния. Същевременно разширява своите владения и империята на Хабсбургите, която подчинява Словения, Чехия, Хърватско, а в началото на XVIII в. — и Унгария.

В разглеждания регион, погледнато исторически, и днес държавните граници не са съпаднали и не съпадат с границите, в които живее една нация, с границите на съответната национална литература. След Първата световна война се появяват многонационалната Югославия и „двунационалната“ Чехословакия. В много страни на този регион съществуват национални малцинства и литератури на националните малцинства:

например унгарска и украинска в Словакия, албанска в Югославия, унгарска в Румъния и др.

В раздела, озаглавен „Националността се избира“, С. Шерлаимова пише: „Естествено, човек не е свободен да си избира родителите, не е свободен да си избира езика, на който ще произнесе своите първи думи, но например в многоезичната Австро-Унгарска империя националната принадлежност, принадлежността към една или друга национална култура и литература може да бъде и момент на избор, резултат от известни житейски обстоятелства. Поради това въпросът за националната културна принадлежност на отделния писател придобива особена острота именно като осъзнат избор, като индивидуално самоопределение, а не като послушно следване „законите на кръвта“. По този повод авторката цитира няколко широкоизвестни имена в световната литература: например Ф. Кафка към коя национална литература да бъде отнесен? Той е роден в Прага, по националност е еврейн, писал е произведенията си на немски език. Споменат е и друг интересен пример на пражанина по рождение Ф. Вайсхоф, който пише своите художествени произведения на немски език, но в началото на 20-те години заедно с Ю. Фучик редактира лявото студентско списание „Авангард“, в което полемизира блестящо с чешкия поезизъм, отстоява идеите на левия фронт на изкуството и по същество принадлежи както на немската, така и на чешката литература.

В заключение С. Шерлаимова обобщава, че принадлежността към известна национална литература, език, както показва историята на литературата, може да се мени — под влияние на житейски обстоятелства, смяна на културната ориентация и т. н. Това е въпрос за лична съдба, за личен избор на един или друг писател. С това — продължава авторката — съвсем не се поставя под съмнение феноменът национална литература, национална културна традиция, но още веднъж нагледно се потвърждава, че тя не може да бъде „изведена“ от „гласа на кръвта“, а трябва да се разглежда в нейната реална историческа обусловеност.

В раздела, посветен на „забавеното“ и „ускореното“ развитие на литературите от разглеждания регион, се изтъква променливата съдба на народите от Централна и Югоизточна Европа, а оттам — и променливото развитие на техните литератури — периодите на подъем се редуват с периоди на стегания и упадък. По различно време стигат тези литератури до международно признание, а някои от тях стават широкоизвестни едва след Втората световна война.

Трябва веднага да отбележим — пише С. Шерлаимова, — че вътре в разглеждания регион взаимният интерес между представителите на отделните национални литератури е твърде голям. Това по-специално се отнася към етнически родните славянски литератури. Тясно преплетени са литературните истории на народите от Югославия, като същевременно те имат много общо с българската литература. Дълго време преди образуването на Чехословакия се развиват в тясно взаимодействие чешката и словашката литература и т. н.

Историята се развива така, че литературите на разглеждания регион са установили отдавна връзки с руската литература. По отношение на славян-

ските литератури изиграва роля езиковото родство, поддръжката на Русия на борбата против османското владичество.

От литературите на Западна Европа най-трайни връзки този регион има с немската литература. Немската философия, творчеството на гигантите на немската литература оказват плодотворно влияние върху развитието на културата на всички съседни народи, но германизацията, провеждана в империята на Хабсбургите, поражда сред чехите и словашите прояви на отблъскване от немската култура.

Литературата на този регион е свързана и с френската, английската, италианската и други литератури. Тези литератури никога не са били отградени с непреодолима стена от другите европейски литератури и от световната култура изобщо. Всяка от литературите на този регион в различни етапи от своето развитие в различна степен възприема импулсите на световния литературен процес; същевременно в широката другоезична среда се предават импулси от културите на разглеждания регион.

В Централна и Югоизточна Европа има помалки и по-големи народи. Националните им култури, националните им литератури се различават и по обем: по количеството на създадените от тях културни ценности и в този план — по обема на приноса им в европейската и световната култура. Но всяка национална култура, взета в нейния исторически мащаб, е *пълноценна* (к. а., С. Ш.), макар и всяка по свой начин.

Осъществяването на отдавнашните цели на националноосвободителните борби на народите на тези страни — се казва в статията — би трябвало да заличи остротата на националния въпрос, но на практика се стига само до пренасянето му на друга плоскост. Докато в епохата на борбата за независимост отстояването на националните интереси в социално-политическата и културната област има безусловно прогресивен смисъл, то в самостоятелните държави националните лозунги започват да се използват от управляващите слоеве в хода на конфронтацията не само с външните противници, но и със собствения народ.

В последния раздел „Между Запада и Изтока“ С. Шерлаимова подчертава, че за литературите от разглеждания регион е важно не просто да се констатира към коя страна е ориентирана една или друга национална култура или отделни нейни представители, но и защо и главно *какво именно* (к. а., С. Ш.) от Запад или Изток се цени и взема за образец.

У поддръжниците на западната ориентация на литературите от Централна и Югоизточна Европа е много популярна трактовката на тези литератури като „мост между Запада и Изтока“, като проводник на влиянието на западната култура върху Славянския изток.

Няма спор — се казва в статията, — една или друга национална литература може да бъде посредник между други литератури. Всичко се е случвало в историята на литературата, случва се и сега. В далечното минало например посредством българската литература в Русия се пренася византийското културно влияние, чрез полската литература върху източнославянските литератури

оказва влияние европейският барок. Но конкретните факти на литературно посредничество, което се обяснява винаги с конкретни исторически условия, е едно, а съвсем друго е да се говори за теория на литературен мост между Запада и Изтока — това е нещо съвсем друго. Нито една от посочените литератури не е имала и не е могла да има такава постоянна роля.

В заключителните редове С. Шерлаимова обобщава: литературите на Централна и Юго-източна Европа отдавна представляват определена общност — не изолирана от другите европейски литератури, общност, открита и към Запад, и към Изток, но все пак обособена. Влизашите в нея литератури си приличат помежду си, макар и по това, че се различават от големите европейски литератури; в тази общност съществува разклонена система от вътрешни връзки, съществу-

ват общи традиции в борбата на прогресивните писатели „за нашата и вашата свобода“ — против османското иго, хабсбургския абсолютизъм, руския царизъм.

На въпроса, от какво най-много се нуждаем днес, С. Шерлаимова дава следния отговор: обективният научен анализ позволява да се разкрие хуманистичният плурализъм като основа за обединяване на силите вътре във всяка национална литература, като основа на продуктивните връзки вътре в литературния регион, като основа за единството на световната литература. И това може да се направи само при опирането на традициите: отказвайки се от взаимните претенции и обиди, да ги различим чрез чистен научен анализ, като изберем за понататъшното развитие традициите на хуманизма — тези, които ни обединяват.

Мария Блажева

Г Д Р

„WEIMARER BEITRÄGE“, Berlin/Weimar, 1988, №6

Списание „Ваймарер байтреге“ предлага в разглежданата книжка интересната статия на проф. д-р Фридрих Албрехт „Мефистофел. Роман на една кариера от Клаус Ман“.

Авторът отбелязва, че изследователят, който се захваща с романа на Клаус Ман „Мефистофел“, ще трябва да разглежда две истории: тази, която разказва книгата, и историята на самата книга. Проф. Албрехт е на мнение, че тези две истории са тясно преплетени, но все пак е възможно да се разглежда романът не просто като акт на отмъщение спрямо бившия приятел и зет на писателя, актьора Густав Грюндгенс. В лицето на главния герой Хендрик Хьофген е изобразена по-скоро съдбата на един определен художествен тип, разгърната в конкретно-исторически обстоятелства.

Подзаглавието „Роман на една кариера“ вече насочва към обобщаващата функция на главния образ. Възходът на Хьофген е показан като закономерен резултат от сблъсък между една лична съдба и социалните условия. Около възхода на протагониста се разполагат три кръга, в които протича действието. Първият и най-близък кръг — това е смяната на заобикалящите го персонажи, които коментират развитието на героя от своите променящи се гледни точки. Така възниква една мрежа от отношения, която допринася за пълното охарактеризиране на Хьофген и неговата среда. Вторият кръг, смята проф. Албрехт, е също така постоянно променящата се социално-политическа панорама, на чийто фон се разгръща действието на романа. За да придаде плътност на този кръг, Клаус Ман си служи с публицистични средства, които отклоняват погледа към положението в цялата страна. Последният кръг представлява сравняването между артистичните постижения на героя с тези на други артисти. Това позволява на Клаус Ман да изложи своите възгледи върху природата на театъра, същността на актьорското постижение и проблемите на изкуството изобщо.

При анализа на романа, посочва проф. Албрехт, трябва да се проучат тези три кръга, защото те изграждат комплексния образ на героя. Неговата социална основа е ясно очертана: Хьофген е дребен буржоа, който, придобил определена власт, приема мефистофелски черти. Непреодолимият стремеж към успех и слава, връзките му със силните на деня и цялото му артистично и социално поведение са представени в романа като резултат от ниския социален произход на Хьофген и от дълбоко вкоренените му комплекси за малолепеност. Тъй като последната и решаваща фаза от неговата кариера съвпада с възхода на нацистките величия, съдбата на героя получена освен социални и политически измерения. Чрез тази съдба Клаус Ман разкрива генезиса на фашизма и изтъква неговите дребнобуржоазни компоненти.

Авторът на статията прави интересното наблюдение, че в хода на романното действие образът на героя постепенно поема чертите на заобикалящата го среда и в последна сметка, достигнал върха на славата и успеха си, изгубва изцяло своята самоличност. С това Клаус Ман обяснява и превъплъщението на своя герой от дребен буржоа в Мефистофел. В едно писмо на Томас Ман от този период се казва: „Нашето време отново откри Злото. И ти си уловил някак от съдествените му черти. Най-добрите и най-значителните пасажи в твой роман са онези, в които е показано как един комедиант е привлечен от Злото и му се отдава изцяло.“

Тази оценка на Томас Ман за творбата на неговия син е запазила и днес своята валидност и отрежда на „Мефистофел. Роман на една кариера“ място до „Доктор Фаустус“, чиято основна тема също е отдаването на злите сили поради неутолимата жажда за успех и слава.

Венцеслав Константинов

Както е известно, американското седмично списание „Тайм“ се занимава с широк кръг от въпроси от най-различни области на живота, но понякога — макар и рядко — на страниците му се появяват и интересни, задълбочени и компетентни литературоведски материали. Такъв е случаят със статията на литературния критик Пол Грей „Спорите на параноята“, посветена на последния роман на Томас Пинчън. Критиката в Съединените щати определя Томас Пинчън като един от най-значимите и безспорно най-тайнствените белетристи на своето поколение. Основанията за подобно твърдение наистина са съществени и толкова понитригуващи за нас, доколкото водят до асоциация с живота и до известна степен — с творчеството на един много прежедан и популярен в България американски писател — Селинджър.

Томас Пинчън е роден на 8 май 1937 г. в Глен Коув, щата Ню Йорк; произхожда от стар и изтъкнат новоанглийски род; завършил е колеж, служил е във флотата; бакалавър на хуманитарните науки — това е всичко, което се знае за него, отбелязва Пол Грей. Единствената запазена снимка на Пинчън е от колежанските му години. От 1963 г., когато излиза първият му роман „В“, той се скрива уютно в своята литературна слава и единствените свидетелства за него стават книгите му. Анонимността му се брани от изключително предан кръг приятели и издатели: тези, които познават Пинчън, не говорят за него; тези, които говорят за него, не го познават. Дали е заклет ергел, или пък се е женил няколко пъти? Да задаваме този въпрос, отбелязва Пол Грей, означава да поставим Пинчън лице в лице с описваните от него характери, подвластни изцяло на масовата култура и следователно нейни жертви. Докато всъщност подробностите от биографията нямат никакво отношение към творчеството му. Напротив, внушава Грей, един писател без биография, когото никой не може да познае дори на публичните четения на собствените му романи, се ползва с огромното предимство да бъде едновременно никой и всички, или, както самият той пише за един от героите си: „Чък беше сред вас, през всичкото това време! Да, и точно в този момент би могъл да бъде до теб — а, може би, самият теб!“ Такова е според Пол Грей „сеичестото“ присъствие на Томас Пинчън сред неговите читатели. Но ако Селинджър повежда отшелнически живот като реакция срещу невероятната си популярност, Пинчън сякаш предвижда последствията и още в заревето на литературната си слава заживява в анонимност. Дали обаче става дума за по-голяма предвидливост, или просто за особнячество, е голям въпрос, тъй като Пинчън не би могъл да разчита на популярност като тази на Селинджър, та да предотврати последствията ѝ, пък и едва ли я има в такава степен. Но този въпрос остава без отговор в статията на Пол Грей.

Романът „Дъгата на Грейвита“ (1973), с който най-вече Пинчън си спечелва име на голям писател, за много от читателите остава непроницаем поради богатата си смислова разплатеност,

прехвърляща границите на конкретния текст, отбелязва Пол Грей. Седемнадесет години по-късно, през които Пинчън издава само един сборник с разкази, излиза вторият му „подтекстуален“ роман „Страната на лозята“, в който според автора на статията можели да се търсят скрити рунически значения. При повърхностен прочит, продължава Грей, сюжетът би могъл да се стори досадно анахроничен; усилията на няколко оскарили хилята да се откажат от наркотиците. Но за пронизателния и търпелив читател веднага става ясно, че това е един типичен за Пинчън сюжет, доколкото представя как злото — или наркотикът — разпръсква „безмилостните спори на параноята“ сред вече погубени, живещи ден за ден хора, за които действителността е заплаха независимо от обстоятелствата, при които се намират. Тези жертви, повечето от които не могат вече да мислят свързано, имат и други проблеми, сред които стремежът да открият смисъл в това, което им се случва, макар да знаят, че всеки смисъл е оръжие, насочено срещу тях, утвърждава Пол Грей. Обаче основната задача на Пинчън в този роман е друга: не толкова да опише кризата на своите герои и да разкрие подмолите ѝ, колкото да докаже, че „изгубеното поколение“ на Америка не е онѝва от двадесетте години, а жива; сега, през седемдесетте и осемдесетте години. Това е „изгубеното поколение“, тъй като е из основи проникнато от поп-културата и телевизията. И без това изгубени сред затънените къччета на северна Калифорния, и без това погубени от опшати и безсмислено съществуване, хората от „Страната на лозята“ са изгубени и сред триумфалното шествие на масовата култура. Тя достига дори до аскетската калифорнийска секта на танатоидите, които обожествяват смъртта и се измъчват от необходимостта да бъдат още живи: дори те гледат телевизия в религиозен екстаз. Не по-различно е положението с високопланинската обител на жените, борещи се срещу мъжкия милитаризъм, където библиотеката е препълнена с видеокасети; а когато някоя послушничка съгрещи в мислите си, тя си представя „страшния съд на Бродуейските шоу-спектакли“.

Необикновено преживяване е да четеш сериозен автор, в чиито романи културата интертекстуалност се основава на жълтата преса, вместо на Библията и „Одисей“, обобщава наблюдението си Пол Грей. Като някои от големите майстори на модерната проза, като Флобер, Джеймс и Фокнър, Пинчън описва в творбите си хората, които няма да са в състояние да ги прочат — това е част от тъгата и веселието, които струят от тази великолепна проза, завършва статията си Пол Грей. Една статия, която насочва вниманието към известен в Съединените щати — но не и у нас — писател със селинджърски стил на житейско поведение, и вече навлиза в богатия подтекст и широката интертекстуалност на белетристиката му.

Албена Бикрачева